

Д а н и е л В њ л ч е в

**Държавна
ВЛАСТ**

И

народен

СУВЕРЕНИТЕТ

**Университетско
издателство
„Св. Климент
Охридски“**

1. Значение на учението за народния суверенитет

Държавната власт е едно социално явление, чието съществуване трудно може да бъде оспорено. Сложността и вътрешната му противоречивост, както и многоаспектността на проявленията му обективно подхранват многообразието от опити за неговото обяснение и оправдание. Независимо от теоретичната плоскост, върху която се изгражда, всяка теория следва да държи сметка за невъзможността от анализа на реалните проявления на държавната власт да се направят каквито и да е изводи за това каква тази власт трябва да бъде. По същия начин, от построяването на един априорен модел на държавата не следва, че тя някога ще придобие характеристиките, заложи в този модел.

Учението на Жан-Жак Русо за народния суверенитет е теория, носеща характерните белези на европейската политическа философия от XVIII век. То успява да спечели симпатиите на голяма част от будните умове на епохата с декларирания стремеж към свобода на човешката личност и самоуправление на обществото при участие на всички негови членове. Формулата за легитимиране на властните отношения, предложена от Русо, се оказва приемлива за широки социални слоеве и е в съзвучие с техните нарастващи претенции за участие в осъществяването на държавната власт. Относително простите, лесно разбираеми и заедно с това носещи голям революционен заряд идеи, съдържащи се в учението на Русо за народния суверенитет, имат значително влияние върху големите политико-социални преврати от XVIII и XIX век. Те намират израз и в първите конституционни актове в Европа и Северна Америка.

Но учението за народния суверенитет е нещо повече от революционна идеологическа доктрина. Самият Русо гледа на себе си не като на революционер¹ или реформатор², а като на мислител. Неговото учение безспорно се нарежда сред теориите с важно значение за развитието на политико-философската мисъл. Тръгвайки от идеята за свободната човешка личност, Женевският гражданин създава интересни

¹ "Смея се на онези, - пише Русо - които си въобразяват, че единственото, което трябва да направиш, за да бъдеш свободен, е да се бунтуваш.", *Considerations sur le Gouvernement de In Pologne*, ch. VI.

² На много места в своите произведения Русо защитава необходимостта от запазване на съществуващите политически институции и призовава към благоразумие при провеждането на политически реформи. Вж. *Du Central social*, Livre II, ch. VIII et X; Lettre a Buttafuoco, *Considerations sur le Gouvernement de la Pologne* etc.

теоретични конструкции в търсене на онази формула на държавноорганизираното общество, която да представи властта и подчинението като най-приемливи. Той предлага и интересни аргументи в подкрепа на тезата, че в държавноорганизираното общество е възможна една единствена правомерна власт - властта на цялата общност над нейните членове. Наред с това, учението за народния суверенитет способства за налагане на разбирането, че народът е самостоятелен единен политически субект със своя воля.

Възприети като политическа аксиома и конституционно възпроизведени, идейните построения в учението за народния суверенитет оказват определено въздействие върху формирането на модерните правни възгледи през XIX век и трайно застават в основата на френската и повлияните от нея публичноправни доктрини. Традиционно силно е влиянието на учението за народния суверенитет и върху българската публичноправна доктрина. Това влияние, въпреки известна едностранчивост в интерпретациите, се запазва и при господството на марксистко-ленинските схващания за държавата и правото³. През последните няколко години се забелязва възраждане на опитите учението за народния суверенитет да се използва за един от главните фундаменти при правното осмисляне на държавата и по този начин да се постави в основата на съвременната българска публичноправна доктрина.

Учението за народния суверенитет има своите заслуги в развитието на правната наука. Голямо е неговото значение за налагане на възгледа за абсолютната власт на държавата, като неин присъщ белег. Наред с това, определяйки като грешка приемането на проявите на суверенната власт за нейни части, то способства и за преодоляване на стремежа да се търси пълнеж от конкретни правомощия в понятието "суверенитет". Учението на Русо за народния суверенитет застава и в основата на идеята за държавата-персонифицираната нация, изиграла важна роля в развитието на възгледите за публичноправните субекти. Благодарение на своя естественоправен фундамент, то спомага за оформяне на схващането за

³ През този период се правят системни опити идейни построения от учението за народния суверенитет да се синхронизират с марксистко-ленинското разбиране за държавата и правото. Паралелно с това възгледите на Русо за неделимостта на суверенитета се ползват за отправна точка при критики срещу принципа за разделение на властите и за утвърждаването на принципа за единството на държавната власт. Вж. Ярослав Радев, *Марксизмът и разделиението на властите*, С. 1948.

наличие на права, свързани с отделната човешка личност, а оттам косвено и за оформяне на теориите за субективното право.

1. Основни несъвършенства

Стремежът идейни конструкции от учението на Русо за народния суверенитет да заемат централно място в една съвременна публичноправна доктрина поставя немалко сериозни проблеми. Значителна част от тях са проекция на заложените в учението за народния суверенитет противоречия от политико-философско естество, както и на логическите несъвършенства на неговите построения.

Между най-силните в политико-философско отношение страни в учението за народния суверенитет се открояват предложената от Русо формула за легитимиране на държавната власт. С помощта на една нова интерпретация на договорната теория за държавата, Женевският гражданин успява да постигне относително стройно построение от аргументи, легитимиращи властта чрез нейния произход (аргументи, които условно нарекохме "защото"). С помощта на идеята за централната клауза в Обществения договор - доброволното отчуждаване на всички права на индивида в полза на общността, в учението за народния суверенитет държавната власт се представя не като фактическо господство, а като право да се властва. Чрез въвеждането на понятията "общ интерес" и "общо благо", Русо успява да предложи и втора група аргументи за легитимиране на властта - този път не почиващи върху разсъждения за произхода на държавноорганизираното общество, а върху идеята за социалната цел - онова бъдещо желано публично благо, в името на което съществуват властта и подчинението (аргументи "за да"). Съчетаването на двата подхода при легитимирането на властта откриваме в разбирането, че държавноорганизираното общество може да бъде разглеждано като единно политическо тяло със своя воля, различна от съвкупността на волите на неговите членове - обща воля, която по дефиниция винаги е насочена към общия интерес. Но простото и убедително обяснение на необходимостта от подчинение в държавноорганизираното общество прави теорията на Русо много подходяща за оправдание на безконтролното разрастване на държавната власт. Неспособността на учението за народния суверенитет да предложи начин за обосноваване и очертаване на

юридически валидни граници на държавната власт превръща съдържащата се в него формула за нейното легитимиране от достойнство в съществен недостатък.

Общият анализ на учението показва, че в него мълчаливо присъства стремеж към утвърждаване на господството на общността над индивида. Въпреки добронамерените опити на Русо да съвмести идеята за свободата с тезата за общността като носител на абсолютната власт, в това отношение учението за народния суверенитет не успява да се доближи до съвременните разбирания за свободата. Модерно мислещият човек от края на XX век не само е склонен да изисква правнонормативна регламентация на властните отношения, но и да търси една по-голяма симетрия в тях. Това означава да се постави рамка на поведението не само на подвластния, а и на властващия субект. Но по правило теориите за суверенитета, в това число и учението на Русо, разглеждат суверенитета като абсолютна власт. А това значи, освен всичко друго, неограничена и неотговорна власт. Възпроизвеждайки тезата за абсолютния характер на държавната власт, учението за народния суверенитет не дава теоретична възможност за обосноваване на валидни граници за навлизане на държавата в автономната сфера на индивида.

Учението за народния суверенитет не успява да предложи и механизми за отчитане на общата воля, различни от принципа на мнозинството. Допълнителният коректив "обществено мнение" натоварва и без това несъвършената логическа схема с нови противоречия. Анализът на тази проблематика сочи, че обявената от Русо и неговите последователи нужда от съобразяване с общественото мнение, остава политическа декларация. При колизия между закона, като израз на общата воля, от една страна, и общественото мнение, като допълнителен коректив за наличието на такава воля, от друга страна, учението за народния суверенитет отдава предпочитание на правния акт.

Декларираната в учението за народния суверенитет взаимозависимост между обща воля, суверенитет и държава не ни дава никакъв практически критерий за определяне наличието на държава. Единственото, което тя позволява е да се построят няколко логически връзки: щом фактически съществува една държава, то тя притежава суверенитет, а следователно общността, съставляваща нейния социален субстрат, има своя обща воля. И обратно, учението за народния

суверенитет не позволява да се прецени, кое социално образувание има основателни претенции да бъде държава. В този смисъл то не успява да предложи практически използвани ориентири в сложните социални и политически процеси, свързани с възникването и изчезването на държавите.

От особено значение за крайните изводи от нашето изследване е и обстоятелството, че учението за народния суверенитет не успява да надскочи представата за класическата унитарна национална държава и остава безпомощно да обясни усложнените форми на държавен живот през XIX и XX век. Възприетата от Русо теза за равнозначността на понятията "суверенитет" и "държавна власт", а отгук и разглеждането на суверенитета като абсолютна власт и като задължителен белег на държавата, влизат в открит конфликт с теориите и политическата практика на федеративната държава.

Теоретичните несъвършенства на учението за народния суверенитет, водещи до невъзможност с негова помощ да бъде дадено обяснение на федеративната държава, са пречка и за осмислянето на развиващите се през втората половина на XX век регионални, континентални и глобални интеграционни политически процеси. Стремещт към институционализиране на политическата интеграция - особено създаването на наднационални институции с реални компетенции и първична форма на наднационален правен ред, имащ претенции за пряко действие в отделните държави, влизат в конфликт с идеята за суверенитета на националните държави. Дали тези процеси показват определена тенденция или са временна реакция на обществото срещу опустошителните войни през XX век е трудно да се прецени. Онова, което е от значение в случая е фактът, че понятието "суверенитет" и изградените на негова основа теории правят опит да дадат политико-философско и правно обяснение на държавата, ползвайки емпиричен материал от класическата унитарна национална държава, утвърдила властта си в конкуренция с други форми на политическа власт.

Поради това, понятието "суверенитет", съдържателно натоварено с идеята за абсолютната власт на държавата, не е могло да бъде синтезирано в условията на античния средиземноморски полис или римската държава. По същите причини, опитите за съвместяване на понятието "суверенитет" със стремеша към създаване на наднационални институции и

наднационален правен ред поставят нови теоретични въпросителни. Стремехът да се излезе от това противоречие е по посока на въвеждане на различни допълнителни пояснения към понятието "суверенитет".

Идеята за разлагане на суверенитета на "пълен" и "ограничен" означава отказ от разбирането за абсолютния характер на суверенитета и на практика преповтаря тезите на класическата немска публичноправна доктрина. Аргументите за съществуването на държави, които не са напълно свободни от влиянието на външно властово въздействие, не са от правно, а от социологическо естество. Учението на Русо за народния суверенитет приема безусловно тезата за суверенитета-абсолютна власт. Затова, от гледна точка на неговите идейни построения, суверенитетът може да бъде единствено пълен.

Опитите за влагане на различно съдържание в понятието "суверенитет", в зависимост от характеристиките на неговия носител, търпят критика от същите изходни позиции. Въпросът за съдържанието и правните измерения на понятието "суверенитет" е различен от въпроса за неговия носител. Наред с това, следва да повторим, че значение за правната наука може да има само теоретична конструкция, в която носителът на суверенитета се представя като правен субект: Изолирането на понятията "народен суверенитет", "национален суверенитет" и "държавен суверенитет" и представянето им като различни обяснителни схеми на проблема за държавната власт, би могло да има определено идеологическо значение. Но от гледна точка на учението за народния суверенитет, подобни разграничения са недопустими. Суверенитетът принадлежи само на единното политическо тяло, възникнало в резултат от сключването на Обществения договор. За Русо суверенитетът не е просто власт, той е абсолютната правомерна (и в смисъл на легитимна, и в смисъл на легална) власт на общността над нейните членове. Това е власт, която черпи своите основания от централната клауза в Обществения договор - доброволното отчуждаване на всички права на индивида в полза на общността. Въпреки че самият Русо е недостатъчно терминологично прецизен, налагащият се извод е, че от гледна точка на учението за народния суверенитет, "народ" и "държава" са понятия, означаващи все същата общност в различни нейни качества. Логическо следствие от това разбиране е тезата, възприета от френската публичноправна доктрина - държавата е персонифицираната нация.

2. Отношение към съвременната правна наука

Както нееднократно подчертахме, общопознавателното значение на учението за народния суверенитет е безспорно. Идейните построения на Русо оказват силно въздействие върху политико-философските възгледи през последните две столетия и преди всичко върху схващанията за суверенитета и неговия носител. Идеята за обществения договор, от който общността черпи властта над членовете си, се налага като една от водещите политически идеи в Ново време.

Време е, в края на това изследване, да се върнем към въпроса: какво е значението на основните идейни конструкции в учението за народния суверенитет и преди всичко построенията, свързани с проблема за държавната власт, за съвременната правна наука?

Нека си припомним, отправната в методологическо отношение теза, която приехме в началото на изследването: за да представляват интерес за правната наука, тези конструкции трябва да позволяват поставянето им в отношение с правопорядъка. В конкретния случай това означава или да бъдат възприети за обща формула на правопорядъка, или да се констатира годността им за пряко позитивноправно възпроизвеждане. И в двата случая, за да бъде оправдан интересът на юридическата наука към проблема за държавната власт в учението за народния суверенитет, следва да е налице възможността основните идейни построения, свързани с него да бъдат представен като правни норми, съдържание на правни норми или нещо, определено от правни норми. Равнището, към което обикновено се претендира да бъдат отнесени идейните построения в учението за народния суверенитет при тяхното правно възпроизвеждане, е равнището на общата формула на правопорядъка (онова, което Kelsen нарича основна норма - Grundnorm). Тази обща формула, придаваща на правопорядъка както легитимност в качеството му на принудителен ред, така и единство и организираност, в качеството му на йерархизирана нормативна система, следва също да бъде нещо дължимо⁴. Това равнище

⁴ Kelsen приема, че основанийето за валидността (Geltungsgrund) на определена правна норма (задължителността на нейните адресати), както и на правопорядъка като цяло, може да принадлежи само към дължимото. Веригата от "трябва да бъде", не може да се основава на "е". Отгук и хипотезата за основната норма - за нея знаем предварително само, че е нещо дължимо (т. е. норма). Що се отнася до

на съприкосновение с правопорядъка изисква от учението на Русо за народния суверенитет или да синтезира обща философска категория (справедливост, разум, полезност и т.н.), която да представи като Sollen, или да приеме за констатиран определен социален факт (социална солидарност, воля на господстваща класа и т.н.), който не просто е, но и трябва да бъде. Предлаганите от учението на Русо построения са прекалено конкретни, за да могат да запълнят с абстрактно философско съдържание основната норма. Същевременно те са изградени изцяло по умозрителен път и поради това не могат да претендират за социологическа достоверност.

Ако приемем, че построенията в учението за народния суверенитет притежават определени регулативни характеристики, следва да се търси възможност за възпроизвеждането им в конкретни позитивноправни норми. В този случай отбелязаното вече противоречие се проявява-в още по-категорична форма. Всички идейни конструкции в теорията на Русо почиват върху изцяло аксиоматично възприет фундамент и изследват държавата такава, каквато трябва да бъде при определени априорно възприети условия. Тези условия са твърде многобройни и спорни: 1) индивидите се раждат свободни, равни и надарени с естествени права; 2) те доброволно отчуждават всички свои права в полза на общността; 3) общността може да формира воля, различна от волите на членовете ѝ; 4) тази воля може правомерно да се налага над индивидуалната воля; 5) съществува общ интерес и той е пресечната точка на частните интереси в обществото; 6) общата воля винаги е насочена към общия интерес; и т.н. Самият Русо мълчаливо (а на места и изрично) признава, че част от неговите априорно възприети тези са не просто недоказани, а исторически и фактически неверни. Те са отражение на стремежа на Женевския гражданин да изследва държавата не такава, каквато е, а такава, каквато трябва да бъде.

Но позитивното право не само регулира социални отношения. То отразява реално съществуващи явления, процеси, отношения. Неговите регулативни свойства зависят от степента на достоверност при проектирането на фактическата в правно дължимата действителност.

съдържанието ѝ, то не би могло да бъде определено a priori (Юшг). Hans Kelsen, *Theorie pure du droit*, p. 255 et suiv.

Затова и неуспехът при опитите готови идейни построения от учението за народния суверенитет да получат пряк позитивноправен израз ни отвежда до философското заключение на Кант - пътят към съдържанието минава през опита и затова то винаги е *a posteriori*⁵. Отнесено към разисквания проблем, това означава, че възприетите *a priori* политико-философски конструкции в учението за народния суверенитет не могат да бъдат облечени в правна форма, защото нямат годно за целта съдържание. Разминаването между теоретични построения и социална реалност е съдбата на всеки опит една полити-ко-философска доктрина, почиваща изцяло върху изграден по умоизпитан път фундамент, да получи адекватна юридическа проекция.

3. Изводи

Общото заключение, което се налага в самия край на настоящото изследване, може да бъде разделено на две части. Както нееднократно подчертахме, голямата задача, която стои пред всеки правен теоретик, изследващ учението за народния суверенитет, е да съумее да разграничи неговата идеологическа натовареност, от една страна, общото му познавателно значение, от друга, и възможностите, чрез идейните му построения държавата и държавната власт да бъдат направени правно мислими, от трета страна.

В този смисъл е необходимо да признаем, че въпреки безспорното историческо значение и все още не напълно угасналата идеологическа примамливост на учението за народния суверенитет, от гледна точка на съвременната правна наука, неговото познавателно и систематизиращо значение е незначително. Основните идейни построения, съдържащи се в него, и преди всичко онези, свързани с проблема за държавната власт, не притежават необходимите характеристики да застанат в основата на една модерна публичноправна доктрина.

Наред с това, научната добросъвестност изисква, обобщавайки резултатите от настоящото изследване, още веднъж да подчертаем, че

⁵ Според Kaufmann именно Кант препречва пътя на съвременната правна философия назад към класическата естественоправна теория. Артур Кауфман, *Философия на правото днес и утре - основни положения на правото в демократичната при нова държани*, сп. *Правна мисъл*, кн. 1/1992г.

учението за народния суверенитет има своето важно място в процеса на развитие на политико-философската и правната мисъл. Създадено в една бурна историческа епоха, наследило идейното богатство на естественоправната традиция, учението на Русо оказва силно въздействие върху формирането на модерните възгледи за държавната власт. Макар и с периферно значение за правната наука от края на ХХ век, то остава един от задължителните идейни източници, без познаването на които трудно могат да бъдат разбрани историята и днешното състояние на възгледите за държавата.

СЪДЪРЖАНИЕ

Глава ПЪРВА

Държавната власт като юридически проблем

I. ВЪВЕДЕНИЕ В ТЕМАТА	5
1. Обща характеристика на проблема за държавната власт.....	5
2. Необходимост от предварително изясняване на задачата и метода на изследване	7
II. ЗАДАЧА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО.....	10
1. Опит за формулиране на задачата	10
2. Актуалност на проблема.....	12
3. Познанието на държавата и реалните политически процеси	13
4. Двете равнища на изследване	15
III. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ.....	17
1. Основни критики срещу метода на Русо	17
2. Особенности на юридическия подход към държавата	21
3. Необходимост от двойствен подход.....	24
4. Изводи.....	25

Глава ВТОРА

Очертаване на проблема за властта в учението за народния суверенитет

I. ОБЩ ПОГЛЕД ВЪРХУ УЧЕНИЕТО ЗА НАРОДНИЯ СУВЕРЕНИТЕТ	31
1. Трудности при автентичния прочит на Русо	31
2. Учението за народния суверенитет и общото идейно наследство на Русо.....	33

3. Оригиналноста на идеите на Русо34

II. ВЛИЯНИЕ НА ЕСТЕСТВЕНОПРАВНАТА ТРАДИЦИЯ.37

1. Естественото право до Хуго Гроций.....37

2. Новото естествено право39

3. Навечерието на буржоазните революции44